

NOMOS GEORGIKOS I ZDRAVSTVENA KULTURA

NOMOS GEORGIKOS AND HEALTH CULTURE

Đorđe Milović*, Grozdana Milović-Karić**

SUMMARY

Nomos georgikos, believed to have been enacted during the rule of Justinian II, at the turn between the 7th and the 8th century, brought a number of feudal right norms in spite of the common belief that it slowed down the shift to feudalism in the Byzantine society. Rightfully or not, people called it the "Slavic Law", for it largely reflected the spirit and the essence of the common law of the Slavic tribes under the Byzantine rule. It mostly regulates farming and rural life. Truth be told, this law does not contain any specific provisions regulating health culture, but its penal section gives us this particular view of health culture. In other words, this law abounds in provisions against the integrity of the body (corporal punishments) and the integrity of life (death penalty). The law describes two forms of death penalty: burning at the stake and crucifixion (reserved for slaves). As for the corporal punishment, the law provided a gamut of penalties, as follows:

- blinding (for three offences)
- hand amputation (for three offences)
- tongue amputation (for one offence)
- branding (for one offence)
- whipping - 12 strokes (for one offence)
 - 30 strokes (for two offences)
 - 100 strokes (for three offences)
 - no limit (for two offences)

Whipping (regardless of the number of strokes) had one more purpose as a punishment; it branded the offender as a base person, inflicting thus long lasting psychic pain.

Key words: history of jurisprudence, law, corporal punishment, health culture, Byzantine Empire, 7th century, 8th century

* Umirovljeni profesor pravne povijesti Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci.
Adresa za dopisivanje: Prof. dr. sc. Đorđe Milović, Ul. dr. Zdravka Kučića 41, 51000 Rijeka

** Diplomirana pravnica, Rijeka. Adresa ista.

Smatra se da je *Nomos georgikos* (Zemljoradnički zakon) donesen u doba Justinijana II. krajem VII. ili početkom VIII. stoljeća. Općenito po sadržaju, ovaj kodeks sadrži puno normi feudalnog prava, no s druge strane smatra se da je u dobroj mjeri usporavao feudalizaciju tadašnjega Bizantskog Carstva. U cjelini uzevši, ovaj je pravni kodeks vrlo značajan po nekim svojim bitnim karakteristikama. Iako uređuje uglavnom agrarne odnose i život na selu, odstupa od Justinijanove kodifikacije (pa tako i od rimskoga prava) čiji su se propisi u ovoj oblasti odnosa teško mogli primjenjivati početkom i tijekom VIII. stoljeća, već te odnose regulira na temelju običajnoga feudalnog prava, a u njegovim propisima nalazimo sličnosti s barbarskim pravima. *Nomos georgikos* je smatran (opravdano ili ne) "slavenskim zakonom" zato što je u dobroj mjeri sadržavao duh i bit običajnih prava slavenskih plemena u okvirima Bizantskoga Carstva. No kako je riječ o bizantskome pravnom kodeksu, zapravo je bio mješavina običajnih prava Slavena i osnovnih norma bizantskoga prava¹.

Kodeks je za nas višestruko zanimljiv. Prije svega, daje uvid i u bizantsko pravo i u slavenska običajna prava u okviru Bizanta toga doba (VIII. st.). A, što je za nas posebno važno, iz njegovih tekstova isijava gledanje obaju pravnih sustava na mnogobrojne elemente zdravstvene kulture. Mi se ovdje služimo tekstovima toga zakona koji su objavljeni u Moskvi 1951. godine u zborniku tadašnje Sovjetske akademije znanosti^{1,2}. Istovremeno se služimo (i uspoređujemo) tekstovima ovog kodeksa koji je dr. Ljubica Kandić objavila za potrebe studenata³. Zakonik, istina, ne sadrži nikakvih odredaba koje bi se direktno odnosile na razrješavanje problema vezanih za zdravstvenu kulturu vremena i prostora koje je obuhvaćao. No zahvaljujući tome što je sadržavao puno propisa iz područja kaznenoga prava, koji se odnose na seoske prilike⁴, odrazi zdravstvene kulture mogu se potražiti i naći upravo u dijelu *Nomosa* koji se odnosi na sustav kazni budući da vrvi onim vrstama kazni koje se na razne načine i u različitim

¹ Sbornik dokumentov socialjno ekonomičeskoj istorii Vizantii (Izdateljstvo Akademii nauk SSSR), Moskva, 1951. (u daljem tekstu: Sbornik...).

² Dr. Ljubica Kandić, Praktikum iz opšte istorije države i prava – Odabrani izvori, Beograd 1968., 129.–135.; Pravna enciklopedija, 2, Beograd, 1989., 1865. (Vizantijsko pravo); Horvat M., Bastaić K., Sirotković H., Rječnik historije države i prava, Zagreb, 1968., 518.; Bastaić K., Krizman B., Opća historija države i prava, Zagreb, 1976., 97.–98.; Krkljuš Lj., Šarkić S., Opšta istorija države i prava, Beograd, 1986., 85.

³ Kandić, 129.–135.

⁴ To je, uostalom, bila karakteristika i barbarskih zakona i običaja.

obicima pojavljuju kao napad na integritet ljudskog tijela (tjelesne kazne), a negdje (iako rijetko) i na ljudski život u cjelini (smrtna kazna).

Pokušat ćemo stoga ovim razmjerno kratkim radom i u što kraćim crtama dati pregled onih situacija koje su važne za sagledavanje problematike zdravstvene kulture, suzdržavajući se od dubljih analiza s kaznenopravnog i pravno-povijesnog gledišta u širem smislu (čemu ovdje nije mjesto).

TJELESNE KAZNE U SASTAVU KAZNENOG PRAVA

I. ODUZIMANJE LJUDSKOG ŽIVOTA

Kazna oduzimanja života javlja se u dva oblika koji se međusobno i po deliktu o kojemu je riječ i po načinu izvršenja razlikuju i to kako slijedi.

1. *Spaljivanje* kao vrsta kazne predviđena je u samo jednom slučaju i to za delikt bacanja vatre iz osvete na gumno ili stogove (“...neka bude sam spaljen”)⁵.
2. *Razapinjanje* kao kazna oduzimanja života predviđena je samo za robove i njome se kažnjava:
 - a) rob koji u namjeri noćne krađe istjera iz tora ovce, pa one nestanu ili budu rastrgane od divljih zvijeri (“...neka se raspne kao ubojica”)⁶. Skrećemo pažnju na shvaćanje društvene opasnosti ovog djela koje se svrstava u ubojstava.
 - b) rob koji često⁷ noću krađe stoku uzrokujući nestanak stada (“...sam rob biti će raspet”)⁸.

II. OSLJEPLJIVANJE

Iz formulacija danih u propisima zaključujemo da se u ovim slučajevima radilo o totalnom osljepljivanju (dakle: na oba oka). Ova je kazna u NG-u predviđena (za izvršioca određenih kaznenih djela) u tri slučaja i to kao što je navedeno:

⁵ Članak 64. Nomos georgikos (u daljem tekstu: NG), Sbornik..., 107.; Kandić, 134.

⁶ Čl. 46. NG-a, Sbornik..., 106.; Kandić, 133.

⁷ U propisu nema objašnjenja za pojam "često". Svakako se to odnosilo na ponovljene slučajeve (djelo u povratu), ali ni po čemu ne možemo zaključiti kako se u praksi iščitavao taj pojam koji ovdje čini konstitutivni element bića ovoga kaznenog djela.

⁸ Čl. 47. NG-a, Sbornik..., ibidem; Kandić, ibidem.

1. Počinilac koji u namjeri da ukrade bika, izdvoji ga iz stada pa bik bude rastrgnut od zvijeri (“...neka kao krivac bude oslijepjen”)⁹.
2. Počinilac koji se po treći put “uhvati” da u hambaru krade tuđe žito (“...neka se oslijepi”)¹⁰.
3. Počinilac koji izvrši krađu¹¹ vina po noći iz tuđih buradi ili kace po treći put¹².

III. ODSIJECANJE RUKE

Ova vrsta kazne određena je za počinioce delikata koji slijede:

1. Za spaljivanje ograde od vinograda: odsijecanje ruke uz dodatnu kaznu žigosanja po drugoj ruci¹³ i imovinsku kaznu u iznosu dvostruke vrijednosti počinjene štete¹⁴.
2. Za hvatanje tuđeg bika u šumi, klanje i prisvajanje “trupa” (“...neka se kazni odsijecanjem ruke”)¹⁵.
3. Za sječu plodnosne vinove loze ili čupanju lozja s korijenjem (“...neka mu se odsiječe ruka i da nadoknadi štetu”)¹⁶.
1. Za bacanje vatre u sjenik ili na pljevu od slame (“..neka se podvrgne odsijecanju ruke”)¹⁷.
2. Za samovoljno rušenje tuđe kuće ili ograde u namjeri da tom građom sebi načini kuću ili ogradu (“...neka se podvrgne odsijecanju ruke”)¹⁸.

⁹ Čl. 42. NG-a, Sbornik..., ibidem; Kandić, 132.

¹⁰ Čl. 68. NG-a, Sbornik..., 107.; Kandić, 134.

¹¹ Zaključujemo sasvim sigurno po stilizaciji čl. 69. NG-a, koji se naslanja na prethodni propis iz čl. 68. NG-a i kaže “...istom kaznom kaznit će se...”.

¹² Čl. 69. NG-a, Sbornik..., ibidem; Kandić, ibidem.

¹³ Po formulaciji danoj u zakonu zaključujemo da je riječ o udaranju žiga po drugoj ruci koja ostaje nakon odsijecanja jedne ruke (“...ne samo da će biti žigosan po ruci i da će mu se odsjeći ruka...”). Ne bi imalo smisla drukčije shvaćanje, tj. da bi se ista ruka prvo žigosala pa nakon toga odsjekla, jer je žigosanje preostale ruke, pored kazne, imalo i trajnu poruku da je riječ o delinkventu takve vrste.

¹⁴ Čl. 58. NG-a, Sbornik..., 106.; Kandić, 133.

¹⁵ Čl. 44. NG-a, Sbornik..., ibidem; Kandić, ibidem.

¹⁶ Čl. 59. NG-a, Sbornik..., 106.; Kandić, ibidem.

¹⁷ Čl. 65. NG-a, Sbornik..., 107.; Kandić, 134.

¹⁸ Čl. 66. NG-a, Sbornik..., ibidem; Kandić, ibidem.

3. Za samovoljno posijecanje loze u vinogradu ili drugog drva nekome s kim je u sporu (“... neka se kazni odsijecanjem ruke”)¹⁹.

Ni u jednom od ovih šest slučajeva u zakonu se ne govori izričito o tome koja se ruka siječe (niti kako se i čime odsijecanje obavlja), ali treba pretpostaviti da je riječ o desnoj ruci.

IV. ODSIJECANJE JEZIKA

Ovu kaznu nalazimo u samo jednom slučaju: kada se pastir-krivokletnik zakune²⁰ da nije kriv za nestanak, ranjavanje ili osljepljivanje bika, a poslije se svjedocima dokaže da je to djelo baš on skrivio (“...onda neka se pastiru odsiječe jezik i neka nadoknadi štetu vlasniku bika”)²¹. Ovdje kazna ima i simbolično značenje: siječe se jezik kojim je izrečena lažna zakletva.

V. ŽIGOSANJE

I ovu kaznu nalazimo samo u jednom slučaju i to kao sporednu (izriče se kumulativno) uz glavnu kaznu odsijecanja ruke (o čemu je prije bilo riječi) za izvršioca koji spaljuje²² ogradu od vinograda (“...ne samo da će biti žigosan po ruci i da će mu se odsjeći ruka, nego će morati i nadoknadi štetu u dvostrukom iznosu”)²³.

VI. ŠIBANJE

Tjelesna kazna šibanja predviđena je za najveći broj delikata. Vezano za način izvršenja tih kazni ne može se razaznati kako se šibanje obavljalo (prutom, batinom, remenom ili drukčije). Isto tako, osim u jednom slučaju kada se nalaže šibanje po golom tijelu, ne znamo obavlja li se šibanje preko odijela ili na golo tijelo, kao ni to po kojem dijelu tijela se udaraju šibe²⁴. Samo za jedan delikt određeno je 12 udaraca, za druge 30 ili 100 udaraca, a za neka djela broj udaraca šibom nije određen. Za te zadnje slučajeve iz postojeće zakonske formulacije ne da se sigurnije ni pretpostaviti tko je

¹⁹ Čl. 80. NG-a, Sbornik...108.; Kandić, 135.

²⁰ Polaganje zakletve (zaklinjanje) za ovaj je delikt bitan element bića djela u pitanju.

²¹ Čl. 28. NG-a, Sbornik..., 105.: Kandić, 131.

²² Iz formulacije dane u propisu ne može se precizno zaključiti je li za postojanje ovoga kažnjivog djela bilo dovoljno ako se pojavilo i samo jedanput ili se pak trebalo pojaviti više puta (upotrijebljen je termin “spaljuje”, a ne “spali”).

²³ Čl. 58. NG-a, Sbornik..., 106.: Kandić, 133.

²⁴ Formulacije su šture i nedovoljno precizne.

određivao broj udaraca šibom, tj. da li onaj koji sudi (što bi značilo da je ta odluka ostavljena na njegovu ocjenu u svakom konkretnom slučaju) ili pak onaj koji šibanje obavlja (što nam se ipak čini manje vjerojatnim).

Izlaganje nastavljamo od najblažih kazni (po broju udaraca) prema težima i najtežima te na kraju onima pri kojima broj udaraca nije određen.

1. Šibanje s 12 udaraca

Ova vrsta tjelesne kazne predviđena je samo jednom i to za delikt nahuškavanja svojega jakog psa²⁵ na nečijega slabijeg psa pa od toga napada napadnuti slabiji pas bude ozlijeđen²⁶ ili uginu ("...neka dobije 12 šiba"), uz obvezu naknade štete vlasniku napadnutog ili uginulog psa²⁷.

2. Šibanje s 30 udaraca

Ova vrsta tjelesne kazne šibanjem predviđena je u dva slučaja, i to kako slijedi:

- a) Za onoga koji sa svoje njive skine plodove u vrijeme kada sa njiva njegovih susjeda nisu skinuti plodovi pa dovede svoju stoku i učini potru²⁸ susjedima ("...neka dobije 30 šiba i nadoknadi štetu oštećenima")²⁹.
- b) Za onoga koji je skinuo plodove iz svoga vinograda u vrijeme "kada kod mnogih drugih plodovi nisu skinuti i dovede svoju stoku..." Djelo je slično kao i ono prije, jedino što je riječ o vinogradima i što se ne traži da je učinjena "potra", već se pretpostavlja prisutnost latentne opasnosti da u takvoj situaciji susjedima uvijek može nastati neka šteta. Kazna: "...onda neka dobije trideset šiba", uz naknadu time nastale štete oštećenome³⁰.

²⁵ Termin "jakoga" ovdje treba shvatiti kao "jačega".

²⁶ Rekli bismo da se moralo raditi o nekoj težoj ozljedi čim se po odgovornosti izjednačava s djelom izazivanja uginuća psa.

²⁷ Čl. 77. NG-a; Sbornik..., 107.; Kandić, 135.

²⁸ Iz formulacije kojom raspolažemo riječ je o sljedećoj situaciji: kada skidanjem svojih plodova prije susjedovih oslobodi svoju njivu da može u nju dovesti svoju stoku, pa ta stoka učini susjedima "potru". Da bi postojao delikt u pitanju, potrebno je, dakle, da se steknu sva tri elementa koji tek svojom ukupnošću čine biće ovoga kaznenog djela (naime: da je sa svoje njive skinuo plodove prije susjeda, da je nakon toga na svoju njivu doveo svoju stoku te da je ta njegova stoka učinila "potru" susjedima). Treba imati na umu termin "potra", što znači da se radilo o šteti većeg stupnja, pa sve do totalnog uništenja susjedovih plodova.

²⁹ Čl. 78. NG-a, Sbornik..., 108.; Kandić, 135.

³⁰ Čl. 79. NG-a, Sbornik..., ibidem; Kandić, ibidem.

3. Šibanje sa 100 udaraca

Ovom vrstom kazne kažnjava se za tri delikta koja slijede.

- Koga se uhvati u hambaru da krade tuđe žito³¹ prvi ili drugi put³², kažnjava se sa sto šiba³³.
- Za krađu vina iz buradi ili kaca³⁴ počinjenu noću prvi ili po drugi put³⁵ (“...istom kaznom kazniti će se...”)³⁶.
- Za trovanje psa čuvara stada ili “psa koji napada divlje zvijeri”³⁷. Kazna: “...neka bude išiban sa sto šiba...”³⁸.

4. Šibanje bez određenog broja udaraca

- Za one koji u vrijeme žetve “prelaze u tuđe njive” i ukradu “snopove ili klasje ili fažol³⁹ neka budu skinuti do gola i išibani”⁴⁰.

Ovo je ujedno i jedini slučaj gdje se šibanje *expressis verbis* nalaže po golom tijelu. Ne govori se ništa o tome po kojem dijelu tijela se šibanje vrši, ali bi se iz dane formulacije dalo zaključiti da to i nije bilo važno, što će reći da se šibanje moglo vršiti po čitavom tijelu.

- Za podvaljivanje na mjeri⁴¹ za žito ili vino “...neka se išibaju kao nepošteni”⁴². Iz ove formulacije dade se zaključiti da je kazna šibanja (pa bila u određenom ili neodređenom broju udaraca) imala dvije oštrice: jednu kojom se tjelesnom kaznom šibanja nanosi fizička

³¹ O količini (koja bi upućivala na stupanj društvene opasnosti djela u pitanju u pojedinim slučajevima) u propisu se ništa ne govori.

³² Ako bi bio uhvaćen u izvršenju ovog delikta i po treći put, slijedila bi kazna osljepljivanja (o čemu je bilo riječi u dijelu teksta o kazni osljepljivanjem).

³³ Čl. 68. NG-a, Sbornik..., 107.; Kandić, 134.

³⁴ Ni ovdje se ne govori o količini pa bi se moglo zaključiti da je ovaj element bio bez značenja u svakom pogledu (stupanja društvene opasnosti, eventualno nepostojanje djela ako je u pitanju zanemarivo mala količina i dr.)

³⁵ I ovdje je za ovaj delikt počinjen po treći put propisana kazna osljepljivanja (o čemu je bilo riječi prije).

³⁶ Čl. 69. NG-a, Sbornik..., ibidem; Kandić, ibidem.

³⁷ Ako bi se pak radilo o “običnom psu koji se posvuda sreće”, nema kaznene odgovornosti nego samo naknada štete vlasniku u visini vrijednosti psa.

³⁸ Čl. 75. NG-a, Sbornik..., ibidem; Kandić, ibidem.

³⁹ Fažol = grah.

⁴⁰ Čl. 60. NG-a, Sbornik..., ibidem; Kandić, 133.

⁴¹ Riječ je očigledno o varanju na mjeri na bilo koji način.

⁴² Čl. 70. NG-a, Sbornik..., ibidem; Kandić, 134.

patnja šibanome i drugu koja ga obilježava “kao nepoštenoga”, što će reći da ga ostavlja trajno obilježenim kao nemoralnog čovjeka. Danas je teško zaključiti (jer to ovisi o ondašnjem gledanju sredine) koja je od tih dviju oštrica teže pogađala šibanoga jer se trajnim obilježavanjem kao nepoštenog, čovjeku nanosila trajna psihička patnja.

ZAKLJUČAK

Nomos georgikos nije sadržavao propise koji bi se direktno odnosili na zdravstvenu kulturu. Međutim, a to je od velikog značenja, sadržavao je široku lepezu surovih tjelesnih kazni: od odsijecanja ruke, šibanja, žigosanja, odsijecanja jezika i osljepljivanja do spaljivanja i razapinjanja (ova zadnja kazna predviđena je samo za robove).

SAŽETAK

Nomos georgikos, za koji se smatra da je donesen u doba Justinijana II. krajem VII. ili početkom VIII. stoljeća, sadrži puno normi feudalnog prava iako je, kako se smatra, ujedno i usporio feudalizaciju tadašnjega bizantskog društva. Zvali su ga (opravdano ili ne) “slavenskim zakonom” jer je u dobroj mjeri sadržavao duh i bit običajnih prava slavenskih plemena u okvirima Bizantskoga Carstva. Regulira uglavnom agrarne odnose i život na selu. Ovaj zakon, istina, ne sadrži odredbe vezane direktno za zdravstvenu kulturu. No onaj njegov dio koji se odnosi na sustav kazni omogućuje sagledavanje zdravstvene kulture s tog aspekta. Zakon upravo vrvi onim vrstama kazni koje se na razne načine i u različitim oblicima javljaju kao napad na integritet tijela (tjelesne kazne) ili na ljudski život u cjelini (smrtna kazna). Kazna oduzimanja ljudskog života javljala se u dvije forme: kao spaljivanje i kao razapinjanje (samo za robove). No uz to, zakon poznaje široku lepezu napada na integritet ljudskog tijela (u obliku kazni) i to kako slijedi:

Tjelesne kazne

- Osljepljivanje (za tri delikta)
- Odsijecanje ruke (za šest delikata)
- Odsijecanje jezika (za jedan delikt)
- Žigosanje (u jednom slučaju)
- Šibanja - sa 12 udaraca (za jedan delikt)
 - sa 30 udaraca (u dva slučaja)
 - sa 100 udaraca (u tri slučaja)
 - bez ograničenja broja udaraca (u dva slučaja).

Kazne šibanja (bez obzira na broj udaraca) imale su i svoju drugu oštricu koja se javljala u obliku trajnog obilježavanja kažnjenoga kao nepoštenog čovjeka, zadajući mu time i trajne psihičke patnje.

Ključne riječi: povijest prava, zakon, tjelesne kazne, zdravstvena kultura, Bizantsko Carstvo, VII., VIII. st.